SÖRMLÄNDSKA KYRKOR 107

LIDS KYRKA

AV

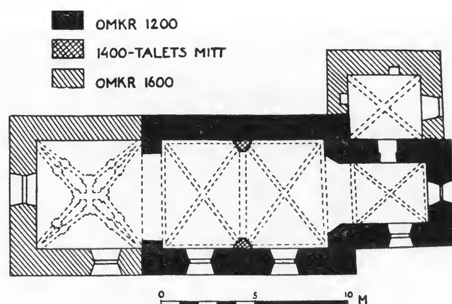
STEN BOËTHIUS

SÖDERMANLANDS HEMBYGDSFÖRBUND

PRIS 30 ÖRE

Österifrån kommer man till kyrkan genom en stiglucka av rätt märkligt slag. Den byggdes troligen under senare delen av medeltiden och har en trappa i det inre, som slutar med en avsats, från vilken man genom en öppning har utblick över kyrkan och kyrkogården. Traditionen har med rätt eller orätt tolkat anordningen som en predikstol för gudstjänster i det fria under en pestepidemi.

LIDS KYRKA

LID, som fordom också skrevs Lyth eller Lüdh, har fått sitt namn, berättar pastor Jonas Lille, vilken 1766—1781 tjänstgjorde i Ripsa och Lid och då gjorde en del anteckningar om kyrkornas historia, efter lyda, eftersom Lid, så vitt man hade sig bekant alltid »lytt» under Ripsa. Denna härledning av sockennamnet är, visserligen oavsiktligt men dock, mera vitsig än saklig. Lid har nämligen fått sitt namn efter platsens naturförhållanden. Lid betyder backsluttning, som delvis är skogväxt, delvis uppodlad, och den karakteristiken passar rätt väl till Lids topografi. Men i ett avseende har Lille rätt. Lid har åtminstone sedan medeltidens slut och förresten ända fram till 1934 varit knutet till Ripsa som annexförsamling. Först sistnämnda år fick man i kyrkligt avseende kontakt även med den så ojämförligt mycket mera närbelägna Runtuna socken och dess kyrka genom att Ripsa, Lids och Runtuna församlingar då sammanslogos till ett gemensamt pastorat med kyrkoherden boende i Runtuna och komministern i Ripsa.

Kyrkan är rektangulär med ett lägre och smalare korutbygge i öster jämte en på korets norra sida tillbyggd sakristia. I det inre delas kyrkan upp i tre valvtäckta sektioner eller fyra, om man räknar med korpartiet. På sydsidan finns tre fönster i långhuset och ett i koret, som dessutom får ljus genom en glasmålning i fönstret på östra gaveln. Norra sidan saknar helt fönster, men ha sådana markerade på utsidan genom målning på putsen. Ingången är förlagd till västgaveln. Sakristian är i det närmaste kvadratisk och täckt med ett valv. På dess östra sida är ett fönster upptaget. I detta sitt nuvarande skick har kyrkan i allt väsentligt framstått åtminstone sedan 1600-talets början. Det är egentligen endast fönstren, vars storlek ökats i senare tid, som undergått någon förändring.

KYRKOBYGGNADEN FRAM TILL OMKR. 1600. Före nyssnämnda tidpunkt skedde ett par ombyggnader, som i förhållande till kyrkans storlek eller rättare sagt litenhet betydde en vittgående förändring av dess arkitektur. På 1600-talet, förmodligen under något av dess första år, tillbyggdes den del i väster, som inuti kyrkan ger sig tillkänna som den närmast ingången belägna valvsektionen. Med denna tillbyggnad blev kyrkan förlängd med ungefär en tredjedel, och samtidigt eller möjligen något tidigare tillbyggdes sakristian.

Det var sålunda ingen stor kyrka man till en början byggde åt sig i Lid. Långhuset var c:a 8,5 × 5,5 m och koret liksom nu c:a 3 × 4 m. Och ändå mindre än nu måtte dess inre ha tett sig, ty mellan långhus och kor fanns en mur, som blott var genombruten på mitten med en trång öppning, förmodligen inte bredare än ungefär en och en halv meter. Härigenom kom långhuset att verka som ett rum för sig utan den ökning för ögat av ytan, som nu gör sig gällande. Då hade man inte heller några valv, utan taket var ett plant trätak. I likhet med vad som är fallet med andra landskyrkor av motsvarande typ och storlek är det dessutom sannolikt att kyrkan endast hade ett enda, högt, smalt och upptill rundbågigt fönster på södra sidan, där också ingången torde varit belägen, den senare i så fall där nu det mellersta fönstret sitter, medan fönstret hade sin plats, där det nuvarande östliga fönstret är. Även koret har av samma anledning sannolikt haft endast ett fönster, av samma typ som det nyss beskrivna och i södra muren.

Ungefär på detta sätt får man föreställa sig utseendet av den kyrka, som i en avlägsen medeltid blev byggd av socknemännen i Lid. Men när skedde detta, och hur kan man veta att kyrkan hade just ett sådant utseende, som nu beskrivits?

Att det västligaste partiet är tillbyggt senare ger sig tillkänna redan, när man står inne i kyrkan och tittar på valven. Det västra valvet ser alldeles annorlunda ut än de övriga. Det är genom sina »ribbor» stjärnformigt mönstrat på ett mycket karakteristiskt sätt: från ett kors med breda och lika långa armar utgå från vardera korsarmen två strålar till var sitt hörn. Övriga valv äro betydligt enklare gestaltade: två i kryss lagda ribbor och intet mera. I och för sig betyder denna iakttagelse inte mycket. Olikheten i mönstringen kan vara betingad av andra orsaker än en tidsskillnad, men om man vidare observerar, att det västliga facket är rätt mycket större än de två andra i långhuset, har man rätt att bli misstänksam. Gör man sig mödan att klättra upp på vinden genom den lilla luckan, som man når från orgelläktaren, så bekräftas misstankarna i fullaste mått. Åt öster har man — mitt ovanför de väggpelare som nere i långhuset skiljer den större valvsektionen från de andra — en murad vägg, vilket är bevis nog för riktigheten av vårt antagande; ty av vad anledning annars skulle man murat en vägg här uppe tvärs över kyrkan? Den är lagd med noggrant valda granitkvadrar med släta ytor, som gör väggen i det närmaste alldeles plan. Spår av puts visar att den en gång stått putsad. Dessutom kan nämnas för att fullständiga bilden av denna gamla västfasads gavelröste, att en

Den ursprungliga västfasaden livades av en i muren infälld takstol, som ännu är i behåll och kan studeras på kyrkans vind.

timrad takstol fällts in i muren utan att vara konstruktivt motiverad men väl ändamålsenlig som dekoration. Då vi här uppe alltså kunnat konstatera förekomsten av en äldre fasad än den nuvarande, så blir det också klart, att de båda motstående väggpelarna under denna i långhuset ingenting annat är än de sista resterna av fasadens nedre del.

Möjligheterna att göra iakttagelser rörande den ursprungliga kyrkan här på vinden äro inte tömda ännu. Granskar man putsresterna på det gamla gavelröstet, upptäcker man snart fragment av dekorativ målning i rödaktig färg. Man kan konstatera, att färgspåren blivit systematiskt anbringade utan att

— tyvärr — kunna göra sig någon uppfattning av motivet. Under alla omständigheter är dock den upptäckt vi här gjort både intressant och viktig, intressant därför att målningar på en kyrkas yttermurar över huvudtaget så sällan blivit iakttagna, viktig därför att målningen kan hjälpa oss en bit på väg vid dateringen av tillbyggnaden. Det verkar nämligen som om yttre bemålning förekommit, efter vad man hittills trott sig kunna konstatera, under en mycket begränsad tidrymd i Sörmland med tyngdpunkten vid 1500-talets slut. Är detta riktigt, så bör rimligen Lids fasadmålning ha tillkommit då också och följaktligen fasaden ännu icke varit förbyggd. Förlängningen kan av denna anledning knappast ha gjorts förrän tidigast vid 1600-talets början.

Hur långt den ursprungliga kyrkan sträckte sig åt väster ha vi fått klart för oss genom dessa våra studier på denna del av vinden. Men vi vågade flera antaganden, bland annat att kyrkan till en början saknat valv och i stället haft ett platt innertak. Vidare påstods att sakristian tillkommit samtidigt med tillbyggnaden i väster eller åtminstone vid samma tidpunkt. Går även detta att bevisa? Ja, men då få vi krypa vidare på vinden. Till vinden ovan det gamla långhuset komma vi genom en trång öppning i det ursprungliga gavelröstet. Därbakom höja sig de båda valvkuporna som buckliga skålar med botten uppåt och bortom dem skymtar långhusets östra gavel genom virr-varret av takstolarnas stöttor och strävor i det svaga ljuset från ett litet takfönster. Valvkuporna nå en bit nedom långmurarnas övre sträckning, som här uppe på vinden ha tycke av stenmurar, som förbinda de båda gavlarna och tillsammans med dem innesluta ett stycke egenartat landskap av murade stenkullar och timrat grenverk.

Fästa vi uppmärksamheten på långmurarna finna vi, att de bära ett väl bevarat putslager. Då murarna givetvis inte putsats ovanvalvs måste putsen ha anbragts innan valven slagits och vi kunna följaktligen konstatera ett skede i kyrkans historia, då innertaket nått ända upp till murarnas krön. Se vi vidare i ett av hörnen — vilket som helst — se vi, att putslagret fortsätter från långmurarna över på gavlarna, samtidigt som vi kunna iattaga att putsen ingenstädes når högre på gavlarna än i jämnhöjd med långmurarnas krön. Innertaket har inte kunnat vara t. ex. tunnvälvt, vilket annars inte är ovanligt under medeltiden utan måste ha varit alldeles plant. Till frågan om tidpunkten, då man bytte ut sitt plana tak mot murade valv få vi återkomma längre fram.

Vi kunna göra ännu en iakttagelse, medan vi befinna oss på denna vind. Ingenstädes på gavelmurarna finnas spår av att dessa i något avseende ändrats exempelvis genom höjning. Takvinkeln, som nu är, måste vara densamma som då kyrkan först byggdes, vilket är värt att lägga märke till. Takvinkeln likaväl som andra arkitektoniska detaljer följer modets lagar på ett sätt, som gör, att om man känner dessa, så kan man få en god hjälp vid byggnadens datering. Här är takvinkeln i det närmaste vinkelrät, vilket pekar på en anläggningstid före ungefär 1200-talets mitt.

För att bedöma huruvida sakristian blivit tillbyggd senare eller funnits från

Det slutande 1800-talets inredningskonst på gott och ont dominerar i långhuset. Det enda lyckade är läktarbarriären. Med sina glest insatta lyror mellan dubbla, smala balustrar tynger den inte interiören mot väster och är dessutom dekorativ.

början få vi fortsätta vår vindsvandring fram till östra gavelmuren och genom en öppning, lika trång som den förra, ut på korvinden. Och härifrån kan man, om man inte ger tappt i första taget, ta sig ned på den något lägre liggande sakristivinden. Vi se då genast härnere att korets vägg, som skjuter upp ett stycke ovanför sakristians valvkupa, är putsad, och granskar man putsen närmare skall man finna, att den till utseende, konsistens och färg är förvillande lik putsen på västfasaden. Under förutsättning att denna iakttagelse är riktig, så kan man våga två antaganden, som ha sannolikheten för sig, nämligen dels

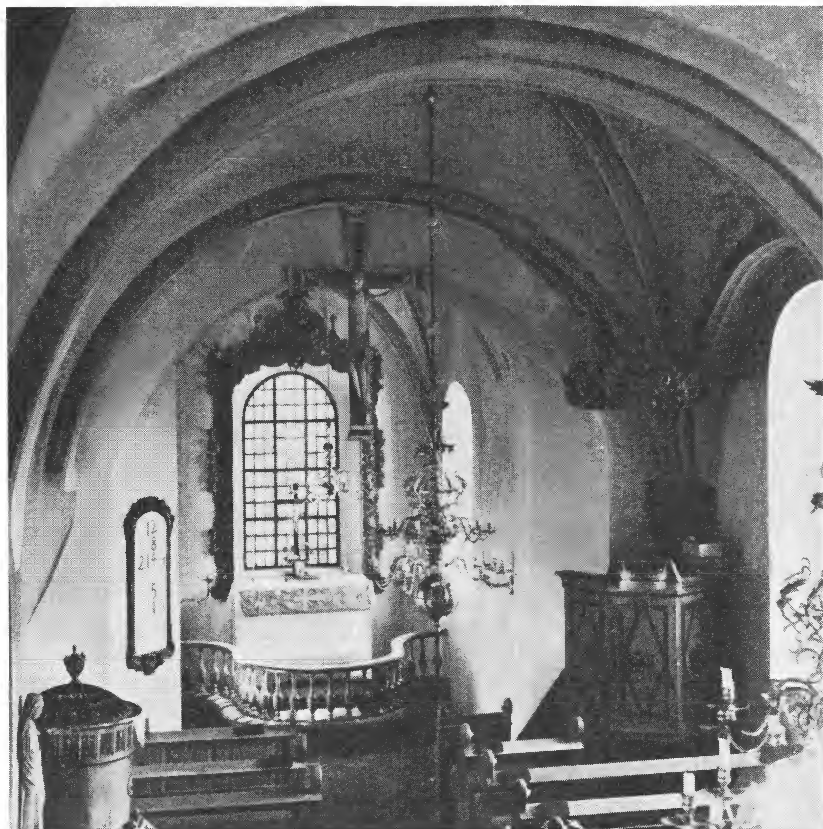

Innan kyrkan vid 1800-talets slut restaurerades, skildes koret från långhuset genom en lågsittande triumfbåge, vilken liksom de slutna bänkkvarteren skänkte gudstjänstrummet en med dess ändamål förenlig stämning.

att korväggen, eftersom den är putsad, inte i alla tider varit förbyggd av sakristian, utan att denna tillkommit först vid ett senare tillfälle, dels att detta tillfälle, eftersom putsen synbarligen är samtida med putsen på gamla västgavelröstet, inte kan sättas tidigare än fasadmålningens tid, ty med allra största säkerhet putsades yttermurarna jämna och fina, just när man stod i begrepp att utföra målningen.

Vårt huvudsakliga syfte att visa hur kyrkan ursprungligen byggdes ha vi på detta vis nått, och därigenom kunna vi också fixera byggnadens anläggningstid med ganska stor säkerhet. Genom en serie jämförelser med andra kyrkobyggnader avseende byggnadssätt, planform och proportioner får man — ehuru det skulle ta för mycket plats att redogöra för detta här — fram ett ungefärligt byggnadsdatum till år 1200 med en marginal på 20 år åt båda sidor. Nedan skola vi visa, att byggnadstiden sannolikast är att söka under de 20 år, som ligga hitom 1200.

Till kyrkor från denna tidiga del av medeltiden hörde alltid en mur mellan långhus och kor, genombruten endast av en smal öppning — triumfbågen. Här

Den nuvarande inredningen har jämfört med den tidigare mera tycke av allmän samlingssal än gudstjänstrum.

hade triumfkrucifixet sin plats. Lids kyrkas äldsta triumfkrucifix är ännu bevarat och hänger i kyrkan. Såsom ett av de viktigaste inventarierna i en medeltida kyrka anskaffades triumfkrucifixet om möjligt samtidigt som kyrkan byggdes. Under inga omständigheter har någon längre tid förflutit mellan kyrkans uppförande och triumfkrucifixets anskaffande. Triumfkrucifixet i Lid är till sin typ 1100-talsmässigt men en liten, och ur alla andra synpunkter än en rent konsthistorisk, obetydlig detalj gör att dess tillkomstid måste sättas — inte till 1100-talet men till något av 1200-talets första decennier. Det är det sätt på vilket såret i Kristi sida anbringats. Horisontellt som här har man det icke belagt på någon bestämt daterad korsfästelseframställning förrän omkr. år 1200. Någon

gång efter år 1200, men på grund av 1100-talsmässigheten i övrigt inte alltför långt in på 1200-talet bör krucifixet ha snidats. Och snidades det direkt för Lids kyrka, vilket vi ha all anledning att tro, så skulle denna alltså sannolikt blivit byggd strax efter detta århundrades början.

Vid beskrivningen av kyrkans inre under denna tid angavs som ett sannolikt bredmått på triumfbågen en och en halv meter. Det är den bredd som skulle passa nyssnämnda krucifix.

Innan tillbyggnaden av det västliga partiet och sakristian gjordes, skedde en annan förändring av kyrkan, som inte berörde dess yttre men väl i hög grad dess inre nämligen valvslagningen. Även för denna kunna vi på omvägar nå en ungefärlig tidpunkt, då den bör ha utförts. På 1870-talet reparerades kyrkans inre och därvid blottades målningar under ett övre putslager. Av en händelse besöktes kyrkan medan reparationsarbetena pågingo som bäst, av den kände sörmlandsforskaren Karl af Schmidt, som på alla vis försökte förmå vederbörande att till kyrkans prydande låta restaurera dessa i stället för att på nytt gömma dem under puts. Då han inte lyckades härmed mödade han sig desto omsorgsfullare att ge en så korrekt och fyllig beskrivning av de tillfälligt blottade målningarna som möjligt genom att anteckna motiv, färger och allmänt utseende, som han därtill förtydligade genom en rad teckningar. Tack vare detta har en forskare (Ivar Schnell) med en hög grad av sannolikhet lyckats knyta an målningarna till likartade i Torshälla, Vadsbro och Ösmo kyrkor, vilka man av vissa skäl med bestämdhet kunnat tillskriva den skicklige men till personliga data fullständigt okände målaren Peter, vars verksamhetstid i Sörmland torde infallit under 1460-talet. Även om, som Schnell påpekar, möjligheterna att med bestämdhet ange Peter som upphovsman till målningarna i Lids kyrka försvåras av att man endast har ett andrahandsmaterial — de Schmidtska teckningarna — att gå efter, så finns tillräckligt många överensstämmelser i detaljerna för att antagandet skall ha sannolikheten för sig. Med anledning härav våga vi tro, att Peter utfört målningarna i Lid och att detta skett under 1460-talet. Då dekorering av en kyrkas inre och valvslagning i de flesta kända fall följt efter vart annat, så få vi också ett ungefärligt datum på valvslagningen i Lid, som alltså skulle inträffat vid 1400-talets mitt.

KYRKOBYGGNADEN EFTER OMKR. 1600. I ett inventarium från 1830, som inledningsvis innehåller en spekulation över kyrkans byggnadshistoria nämnes bland annat att årtalet 1600 »skall vara skrivet inpå taket över valven» och vederbörande prästman gissar att med detta avses tidpunkten för kyrkans förlängning åt väster. Gissningen har fog för sig, men årtalet kan också gälla t. ex. en omläggning av yttertaket. Av konstruktiva skäl vet man att valvet i tillbyggnaden är samtidigt med tillbyggnaden. Valvet har, som redan nämnts och beskrivits, en mycket karakteristisk mönstring. Alldeles samma mönster återfinnes i moderförsamlingens kyrka, som lät slå sina valv enligt en i kyrkan synlig inskrift år 1609. Det ligger sålunda nära till hands att anta att valven där och valvet i Lid tillkommit något så när samtidigt. I själva verket blir det

Triumfkrucifixet från omkring 1200 är troligen jämnårigt med kyrkan.

då inte så otroligt att år 1600 skulle vara valvets och tillbyggnadens byggnadsdatum — på nio år vid denna tid har inte modet växlat i fråga om valvmönstrens utseende.

I samma inventarium meddelas att ett vapenhus »år 1825 om sommaren» blev borttaget och att »ett fönster blev placerat, där kyrkodörren förr var» samt att »på västra gaveln blev öppning upphuggen för ingången». Här få vi alltså veta att kyrkan haft ett vapenhus, men däremot icke var detta varit beläget utom att den gamla ingången gjorts om till fönster, och det alltså måste ha legat, där ett sådant nu finns. Under den tidiga medeltiden låg ingången praktiskt taget alltid i landskyrkorna längst i väster på sydsidan. Vi ha redan tidigare

antagit att detta förhållande också gällt Lids kyrka. I annat fall skulle Lids kyrka utgjort ett anmärkningsvärt undantag från en allmän huvudregel. Av praktiska skäl torde man ha behållit ingången på sin gamla plats även sedan kyrkan förlängts åt väster. Den ingång med framförvarande vapenhus, som inventariet omtalar, torde följaktligen ha legat på platsen för det nuvarande mellersta fönstret.

KYRKANS INRE har under seklernas lopp undergått flera omvandlingar Vi ha redan omtalat de ändringar som kommo ifråga fram till år 1600. Vackrast tedde sig säkerligen kyrkan vid 1400-talets mitt, då valven voro nya och Peters målningar spred sin färgglädje över alla väggar och valv. Men sedan har interiören undan för undan utarmats. Först förrycktes de fint avvägda 1100-tals proportionerna genom förlängningen åt väster. Därefter vitlimmades väggar och valv, så att målningarna doldes. Vid något tillfälle vidgade man fönstren så att ett visserligen rikt men fantasilöst ljusflöde drev bort det stämningsfulla dunklet under valven. När den ursprungliga triumfbågen togs bort, kan man inte med någon större säkerhet sluta sig till. Det är dock möjligt att så skedde, när valven slogos alltså redan vid mitten av 1400-talet. Den togs dock inte bort fullständigt den gången. Öppningen vidgades visserligen ända till kormurarna, men bågen lät man vara kvar, anpassad blott efter det nya, bredare måttet. Först vid 1800-talets slut togs triumfbågen helt och hållet bort, och därmed miste kyrkan ännu ett historiskt-arkitektoniskt värde.

Värre än detta är dock, att de gamla slutna bänkkvarteren, som sista gången gjordes »å nyo» 1753, ersatts med öppna bänkar. Med dessa har hela tristessen från allmänna samlingsrum smugit sig in i kyrkan. Den såsbruna målningen förbättrar inte intrycket.

Helhetsintrycket av kyrkans inre är följaktligen inte nu det bästa varken ur normal smaksynpunkt eller med hänsyn till dess tidigare utsmyckning. Men ur helhetsbilden bryta sig många enskilda föremål av stort intresse och i en del fall också av tämligen sällsynt konstnärligt värde, av vilka några tillförts kyrkan i senare tid, andra åter äro gamla.

När man kommer in i kyrkan fångas ögat först av det målade korfönstret med dess i trä skulpterade omramning. Korfönstrets konstnärliga gestaltning är enkel: en flygande duva i blågrön ton mot en gul fond, men färgtonerna och färgfördelningen är väl beräknad och passar bra till korets nuvarande utformning och utsmyckning. Fönstret har komponerats av artisten Torsten Nordberg och sattes på plats 1934. Det är bekostat av framlidne greve Carl Wachtmeister, som också skänkt det i fönstersmygen stående altarkrucifixet. Den snidade ramen runt fönstret har tidigare varit helt förgylld. Med den missprydande bruna färg, som nu till alla delar täcker den, får man ingen riktig föreställning om vilket verkligt fint arbete den i själva verket är. Den skänktes år 1760 till kyrkan av kvartermästaren C. Lundberg på Ånsta. Ursprungligen torde den vara gjord för ett helt annat ändamål, än att sitta i Lids kyrkas kor. Kanske har den tjänat som spegelram eller dylikt. De båda duvorna, som återfinnas på ramens

krön, och som inte ha någon religiöst-symbolisk innebörd, synas antyda något sådant. Ramen torde förskriva sig från 1700-talets förra hälft.

Predikstolen, som ovanligt nog har sin plats på södra sidan, medan andra kyrkor vanligtvis ha den på norra, gör i sitt nuvarande skick inte något större intryck på betraktaren. De släta sidorna med pålagda, enkelt geometriskt skurna plattor livade av gipsrosor, en på varje sida, är så litet intresseväckande något kan bli och framförallt så typisk för 1800-talets konsthantverk, när det var som sämst. Likväl är den innerst inne bokstavligen talat en av landskapets äldsta predikstolar, tillverkad 1625 för Ripsa kyrkas räkning och 1689 av Ripsa överlåten på Lid. De nuvarande dekarationerna äro bara påspikade, under dem finnas de gamla fyllningarna kvar. Inventariet av år 1830 berättar härom, att de fyra evangelisterna varit målade på sidorna »omgivne av bildhuggeri». Därmed får man låta sig nöja, då flera upplysningar om dess äldre skick icke står att få. Ombyggnaden av predikstolen torde ha skett omkring 1870. Under predikstolen förvaras fragment av kyrkans äldsta dopfunt, som av en slump påträffades våren 1937 på skoltomten väster om kyrkan, efter att ha varit försvunnen i ett par hundra år. Den tillhör en grupp funtar, som på grund av skålens karakteristiska utformning plägar kallas »musselcuppor» och anses tillhöra 1200-talets mitt.

På norra muren mitt emot predikstolen hänger nummertavlan. Den skänktes till kyrkan år 1760 av stadskommissarie Nyblin och är ett mycket gott exempel på sin tids stil.

Till nu nämnda föremål, som med större eller mindre rätt kunna kallas fasta inventarier må även belysningsredskapen räknas. Bland dessa är särskilt ljuskronan, som nu hänger ovan läktaren, värd att uppmärksammas. Dess profilerade mittstam krönes av ett plastiskt framställt lejon, som håller ett sköldpar med framtassarna, och ändas av ett dubbelt lejonansikte, som biter över en bygel. De svängda ljusarmarna ha vardera nedtill ett skäggigt gubbansikte. Av sköldarnas form att döma kan kronan vara tillverkad under 1500-talet men kom till kyrkan först 1761 som gåva av jägmästaren Johan Garnelius. Kronan i koret är enligt inskrift skänkt av Helena Lagerkvist och hennes make Joel von Halle 1699. Kronan torde vara äldre än donationsåret anger. På de sköldar som hållas av det mittstammen krönande lejonet läses initialerna DBS och IED, vilka med all sannolikhet ange tidigare ägare. Dessa ha icke kunnat identifieras. Denne Joel von Halle, som innehade säteriet Taxinge, hör till kyrkans största donatorer under alla tider. Förutom en hel rad inventarier, av vilka några komma att omnämnas längre fram, bekostade han även nya bänkar och gångjärn samt kyrkans vitlimning 1691.

De två återstående och varandra alldeles lika kronorna skänktes 1901 av C. A. Weinberg och äro rätt goda kopior av 1600-talskronor. De båda lampetterna i driven mässing, en på norra korväggen, en på den södra ha skänkts 1706 av ovannämnda Helena Lagerkvists syster Catharina och hennes man Carl Gustaf von Siegroth, som efter Joel von Halles frånfälle övertog säteriet.

Kyrkan äger ett antal föremål, som inte fylla någon annan funktion än att pryda kyrkan. Det är tre oljemålningar och fyra medeltida träskulpturer. Av målningarna äro två porträtt och en en framställning av Nattvarden. Utan svårighet kan det ena porträttet identiferas som Gustaf II Adolf. Som porträttmåleri är det förnämligt. Konungen är avbildad i halv profil åt höger med blicken riktad rakt framåt. På liknande sätt fast i helfigur är Gustaf II Adolf porträtterad på en målning av en av samtidens mest framstående porträttmålare, Jacob Elbfas, vilkens målning nu finnes i Hölö kyrka. Det är inte omöjligt att målningen i Lid är en replik i utsnitt av denna Elbfas Hölömålning. Av något lägre kvalité, men långt ifrån dåligt är det andra porträttet, som visar oss bilden av en drottning. Men vilken drottning? Av nära till hands liggande skäl har man gissat på Gustaf II Adolfs gemål, Maria Eleonora. Dräktdetaljer, krona och frisyr anses också tyda på detta. Ansiktstypen ansluter dock mera till porträtt av Karl X:s drottning Hedvig Eleonora. Och till slut har traditionen, så långt den kunnat följas i bevarade inventarielistor, velat utpeka drottning Kristina som modell. Målningen är uppenbarligen ingen originalbild utan en kopia och modellens drag ha, då de återgivits så här i andra eller tredje hand, förvanskats. En del rätt karakteristiska detaljer såsom kronans form och lustiga placering, frisyren m. m. återfinnes på en Kristinabild som äges av läroverket i Strängnäs, vilket onekligen stöder den traditionsgivna attribueringen. Nattvarden är ett ganska enkelt arbete, sannolikt utförd av någon lokal konstnär. Den tjänade ursprungligen som altartavla, för vilket ändamål den skänktes till kyrkan 1691 av Joel von Halle. Alla tre målningarna, som tidigare sutto i koret, renoverades 1929 på ett förtjänstfullt sätt av konservatorsfirman Hällström och Svensson.

Av de fyra medeltidsskulpturerna ha vi redan haft anledning uppehålla oss vid krucifixet. Dess höga ålder jämte den omständigheten att den ursprungliga färgen praktiskt taget helt och hållet är kvar, ställer det på en plats för sig bland landets bestånd av medeltidsskulptur. Kristus är här framställd enligt den romanska tidens ideal som segerherren, krönt med en konungs krona. Det plågsamma i dödssättet är visserligen redovisat — händer och fötter äro genomborrade och illa sargade — men intrycket av plåga är likväl undertryckt. Det nobelt formade ansiktet uttrycker rofylld värdighet, det praktfullt målade ländklädet drar uppmärksamheten åtminstone till en viss del från såren.

På valvstödet vid norra väggen hänger en Mariabild, som nu saknar all färg. Maria har på sin högra arm burit Kristusbarnet. Den till synes felaktigt fångade rörelsen i sidled hos Maria är helt enkelt en motviktsrörelse för barnets tyngd och ingalunda ett valhänt försök till så kallad kontrapostställning. Bortser man därför från detta vid första ögonblicket kanske något irriterande drag hos bilden skönjer man snart bildens konstnärliga förtjänster i draperiernas mjuka veckfall och det väl modellerade ehuru något för stora ansiktet med dess vänliga uttryck. Bilden har daterats till omkr. 1400 (af Ugglas) men kan måhända också vara 75—100 år äldre. På valvstödet mitt emot hänger en bild

av den helige Erasmus stående i en kittel, varmed hans martyrium antydes. Han blev nämligen bland annat nedkastad i en kittel med smältande bly. Bilden torde förskriva sig från 1400-talets slut.

I sakristian förvaras en utsökt vacker bild från 1300-talets förra hälft, en Maria, sittande på en tron med Kristusbarnet i knät. I ansiktet och på några ställen på dräkten finnas fragment av den ursprungliga bemålningen kvar, tillräckligt mycket för att tillåta en rekonstruktion av dess ursprungliga utseende. Sålunda har Marias mantel varit förgylld med ett rutmönster i rött. Fodret har varit blått. Huvuddoket och tronen ha varit röda, doket har dessutom livats av en förgylld kantbård. Kristusbarnets nakna tår ha sin karnation kvar samt påmålade naglar. Runt Marias hjässa går ett band med ett antal regelbundet upprepade hål. Här ha löst instuckna spetsar haft sin plats och tillsammans format en krona på hennes huvud. Mitt i hjässan finns ett hål, tätat med en träplugg. Förmodligen har hålet en gång gömt en relik av Den heliga jungfrun.

Förutom nu nämnda skulpturer äger kyrkan även en gipskopia i liten skala av Thorvaldsens alltför välkända Kristusstaty. Även denna förvaras i sakristian.

Kyrkans silversamling innehåller flera pjäser av person- och konsthistoriskt intresse. En helt förgylld kalk, vars skaft formats som en draperad kvinnofigur, härstammar från 1600-talet men blev år 1750, då den befann sig i rätt dåligt skick, reparerad och »tillökt» av nyköpingsguldsmeden Samuel Nourin på bekostnad av Johan Joachim Faltzburg och hans maka Maria Elisabeth Tunderfledt på Lundby. Kyrkans andra kalk är gjord 1763 av nyköpingsguldsmeden Anders Ulfsberg. Ovannämnde Johan Faltzburgs föräldrar, Gustaf von Faltzburg och Christina Skyttehjelm, donerade 1693 en åttkantig oblatask, tillverkad av stockholmsguldsmeden Michel Pohl d. ä. Joel von Halle och hans maka skänkte året därpå den päronformade vinkannan. Då stämplarna på denna äro ofullständiga har guldsmeden icke kunnat identifieras. Bland det övriga silvret märkes en skumsked från 1783 gjuten av nyssnämnde Anders Ulfsberg i Nyköping och en brudkrona i förgyllt silver från mitten av 1800-talet, skänkt av patron Kantzow på Kappsta.

KYRKOGÅRD OCH KLOCKSTAPEL. Kyrkogården har tidigare helt omslutits av en stenmur. Dess västra sida måste dock rivas, då kyrkan förlängdes, varvid kyrkogården samtidigt utökades något åt detta håll och det nya området hägnades med en häck. Stenmuren torde vara medeltida. Den genombrytes i öster av en murad och putsad stiglucka av mycket sällsynt slag. Den är förutom själva genomgången försedd med en i murverket utsparad »predikstol» till vilket en trappa leder. Vadtill denna anordning tjänat, finns inga som helst säkra uppgifter, men traditionen gör gällande, att församlingen vid en svår farsot tvingades hålla sina gudstjänster utomhus för att minska risken för smittoöverföring. Det skulle varit vid detta tillfälle — som dock inte på något vis fixeras i tiden — som stigluckan med sin predikstol murades.

I porten äro tvenne runstenar inmurade. Den större av dem har en gång legat

som tröskel i dörren till sakristian. Dess inskrift lyder: Torun och Stenborg, de reste stenen efter sin moder Stenfrid. Högg Kar efter sin hustru. Den andra, hjulformiga stenens inskrift lyder: Björn reste denna sten efter brodern Helge. Båda stenarna torde förskriva sig från 1000-talets mitt.

Klockstapeln, som står på kyrkogårdens sydvästra hörn, restes 1749 och efterträdde då en äldre, om vilken dock närmare kunskap saknas. Storklockan, som runt halsen har ett dubbelt språkband utan inskrift, är till sin form medeltida. Lillklockan är gjuten 1858 av Beckman i Stocholm. I ett inventarium från 1767 antecknas kyrkan som ägare till ytterligare två klockor, »skriftklockor», av vilka den ena då förvarades i Ripsa prästgård, den andra på Lundby säteri.

KÄLLOR: Landsarkivet i Uppsala, räkenskaper, sockenstämmoprotokoll. — Antikvarisk-topografiska arkivet, 1830 års inventarium, handlingar. — Byggnadsstyrelsens arkiv, handlingar, ritningar. — Karl af Schmidt, Röne och Hölebo härader (Sörmländska handlingar No 1). — Ivar Schnell, Medeltida målningar i en sörmändsk kyrka (Fornvännen 1936). — Rune Norberg, Medeltida dopfuntar i Södermanland (Inledningshäftet till band II av Sörmländska kyrkor). — Utställningen af äldre kyrklig konst från Strängnäs, Studier. — Dito, Katalog. — Erik Brate och Elias Wessén, Södermanlands runinskrifter.

TILLÄGG OM ORGELN: Stommen i kyrkans orgel utgör alltjämt det av Åkerman & Lund år 1868 byggda orgelverket. Detta omfattade 1 manual med 4 stämmor, bihangspedal och oktavkoppel. År 1938 om- och tillbyggdes denna orgel av firman Olof Hammarberg, Göteborg. Den gamla sleiflådan bibehölls för manual I, likaså för denna stämmorna Principal 8 fot, Rörflöjt 8′ och Octava 4′, varjämte insattes en ny stämma, Rauschkvint 2′. Manual II med ny pneumatisk väderlåda har från den gamla orgeln en stämma, Fugara 8′ (tidigare benämnd Salicional 8′) samt tre nya stämmor: Kvintadena 8′, Gemshorn 4′ och Blockflöjt 2′. Pedalen fick en ny självständig stämma, Subbas 16′. I övrigt har orgeln nu flera koppel och kombinationer samt elektrisk fläkt.

Kostnaden för ombyggnaden utgjorde något över 8.000 kr., vartill medel främst erhölls genom en donation å 5.569:10 kr. av hemmansägaren J. A. Carlsson, St. Välvesta. Den ombyggda orgeln invigdes söndagen den 3 april 1938 av biskopen G. Aulén.

Eskilstuna 1948 - A.-B. J. O. Öberg & Sons Boktryckeri